

ARANYCSAPAT

'56

A TANÚ

KONFERENCIA A MODERNBEN, FEBRUÁR 23-24.
EMLÉKEZETHELYEK
A MAGYAR POPULÁRIS
KULTÚRÁBAN

Emlékezethelyek a magyar populáris kultúrában

Konferencia a MODEM 3. emeleti multimédia termében

Debrecen, Baltazár Dezső tér 1.

2012. február 23–24.

SZÉCHENYI TERV

A kiadvány elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt részeként LOCI MEMORIAE HUNGARICAE – A magyar emlékezethelyek projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A Debreceni Egyetem BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Kutatócsoportja az egyetemen működő *Magyar emlékezhelyek* című interdiszciplináris projekt (TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0007) részeseként az emlékezhelyek (*lieux de mémoire*) mediális összefüggéseit és a népszerű kultúrában betöltött szerepét vizsgálja.

Az emlékezés mindig valamely médiumhoz kötődik: a szóbeliség, az írásbeliség, a különböző művészeti ágak, a technomédiumok (fénykép, rögzített hang, mozgóképek) közegében zajlik. A médiumok olyan archivációs rendszerek, amelyek performativitásuk által emlékezhelyekké válhatnak. Ez a létesítő erő az emlékezhelyek szemiotikai és materiális-szomatikus befogadása során nyilvánul meg: hiszen az emlékezhelyek úgy jelenítenek valamit, hogy egyúttal *megtestesítik* azt. Miközben megnyilvánítanak valamit, hatnak az érzékeinkre is, így a materiális, a szimbolikus és a funkcionális emlékezetképződés, illetve ennek medialitása elválaszthatatlan egymástól.

Az emlékezetnek a populáris kultúra is hordozója – pl. Trianon vagy 1956 *emlékezet-topikját* a populáris szubkultúrák is használják. A konferencia célja a Rákosi- és Kádár-kor, valamint a rendszerváltás utáni időszak egyes populáris emlékezhelyeinek számbavétele és értelmezése. A legfontosabb témakörök:

- az Aranycsapat
- '56-os emlékhelyek
- az ügynökök
- a Rejtő-kultusz
- képregények
- a '80-as évek tárgyi kultúrája
- késő Kádár-kori televíziós reklámok
- a magyar teleregény
- a kollektív emlékezet és a kortárs kulturális kánonok közti összefüggések
- a populáris kultúra hagyományozódása

PROGRAM

február 23.

- 12.30-13.00   Érkezés, kávé
13.00-13.20   Megnyitó
Páles Zsolt, a Debreceni Egyetem tudományos rektor-helyettese
S. Varga Pál, a „Magyar emlékezhelyek” projekt vezetője

moderátor: Szirák Péter

- 13.20-13.50   **György Péter**: YouTube, NAVA – a hiány helyei
13.50-14.20   **Valuch Tibor**: „Fabulon, Sokol-rádió, Trabant”.
A közelmúlt tárgyi kultúrája és az emlékezet
14.20-14.50   **Oláh Szabolcs**: Konzum és közöny. Reklám és
emlékezetpolitika az 1980-as években
14.50-15.15   Kávészünet

moderátor: György Péter

- 15.15-15.45   **Orbán Katalin**: „D.e.: Olvastam a Sándor Mátyást.
Később a rádiót hallgattam” – az 56-os gyereknaplók médiumai
15.45-16.15   **Horváth Sándor**: Az Ügynök meg a Lista. A kollaboráció
mint emlékezhely
16.15-16.45   **Bujdosó Ágnes**: Szomszédok Reloaded.
A Szomszédok mint a késő Kádár-korszak emlékezhelye
18.30   Fogadás

február 24.

moderátor: Orbán Katalin

- 10.00-10.30   **Kálai Sándor**: „Rejtő Jenő” mint emlékezhely
10.30-11.00   **Marcsek György**: *A tanú* című film mint emlékezhely
11.00-11.30   **Dunai Tamás**: Keretek közt – A képregény mint
a Kádár-korszak emlékezhelye
12.00   Ebéd

moderátor: Oláh Szabolcs

- 13.30-14.00   **Fodor Péter – Szirák Péter**: Az Aranycsapat
14.00-14.30   **Réti Zsófia**: A 6:3-tól a 0:6-ig. Közösség és emlékezet
a nyolcvanas évek magyar futballjában

REZÜMÉK

Bujdosó Ágnes

Szomszédok Reloaded.

A Szomszédok mint a késő Kádár-korszak emlékezhelye

A *Szomszédok* című magyar teleregényt Horváth Ádám rendezésében 1987 és 1999 között, azaz mintegy tizenkét éven át sugározta a Magyar Televízió. Népszerűségének, valamint formai és tematikus újszerűségének köszönhetően a sorozat a késő Kádár-korszak populáris kultúrájának megkerülhetetlen eleme, illetve jellegzetes realizmusa miatt annak kordokumentuma is.

Ennek fényében különösen érdekes, hogy a sorozat 1999-es befejezése után bonthatozott ki igazán a *Szomszédok*-kultusz. Előadásomban azt vizsgálom, hogy az eredetileg televíziós médiaszöveg hogyan „él tovább” különböző médiumokban, és hogy a transzmediális váltások következtében hogyan alakulnak át, tűnnek el vagy éppen bővülnek ki az eredeti jelentésrétegek. Az előadás két, egymással szorosan összefüggő, újraértelmező gyakorlatot vizsgál. Egyrészt a jellemzően online felületeken tetten érhető, videó-részletekhez, montázsokhoz kapcsolódó, alapvetően komikus-nosztalgikus újra-használatot, ami egyfajta sajátos emlékezői gyakorlatként is értelmezhető. Másrészt a sorozat 2005-ös újrásugárzása során bemutatott ún. „buborékos” epizódokat, amelyekben az egyes jeleneteket információs boxokkal, animációkkal, vizuális gegekkel „javították” fel. A felújított verzióból Horváth Ádám és az általános nézői elégedetlenség hatására mindössze néhány fejezet került adásba, ez pedig a kollektív – és jelen esetben nosztalgikus – emlékezet mintázatai (és irányíthatósága) kapcsán is árulkodó lehet.

Dunai Tamás

Keretek közt – A képregény mint a Kádár-korszak emlékezhelye

A magyar képregény erősen kötődik a Kádár-korhoz, mert ekkor nyerte el véglegesen a nyugati kulturális változatokhoz hasonlatos formáját.

Az 1956-os forradalom után a hatalom fontosnak tartotta a szórakoztató folyóiratok megjelenését, hogy kissé eltereljék velük a figyelmet a mindennapokról és a politikáról. A képregények fő megjelenési felületeivé az olyan lapok váltak, mint a *Füles*, a *Pajtás*, a *Népszava*, a *Tábortűz* és a *Magyar Ifjúság*. Mivel korlátozták, hogy mi jelenhetett meg a képregényekben, a kor domináns képregény-változatává az irodalmi adaptációs irányzat vált. A tartalmi korlátok ellenére az említett lapok – és a későbbi képregény-albumok – nagy példányszámban jelentek meg és szinte mindenkihez eljutottak. Ennek köszönhetően a képregény médium a kor embere – és főként ifjúsága – számára a mindennapok részét képezte.

Bár számos ekkor született művet azóta is rendszeresen újra kiadnak, napjainkban csupán szűk réteg olvassa őket, így a kollektív emlékezetben a fokozatosan vissza-

szoruló irodalmi adaptációs változat szorosan összefonódott a szocialista korszakkal. Előadásomban azt mutatom be, hogy a képregény miként lehet emlékezhely, mely lapok milyen profillal jelentek meg a korban, miként változott a képregények szerepe és megítélése a korszak során, illetve miként élnek tovább napjainkban az ekkor megjelent munkák.

Fodor Péter – Szirák Péter **Az Aranycsapat**

Hans Ulrich Gumbrecht, a berni döntőt hatéves gyermekként Nyugat-Németországban egy óriási Siemens rádió mellett követő, 1989 óta Kaliforniában élő kultúratudós 2006-ban napvilágot látott, elsősorban észak-amerikai közönség számára írt könyvében az Aranycsapat sporttörténeti karakterét a Boston Red Sox baseball-csaphoz hasonlítva igyekszik megvilágítani, mondván: mindkettőhöz a bukás mitológiájának drámai méltósága kötődik.

Előadásunkban arra teszünk kísérletet, hogy megmutassuk, mi mindenről kelle-ne ahhoz elfeledkeznünk, hogy az 1950-es évek magyar labdarúgó-válogatottja csupán egy efféle klasszikus narratív séma alanyaként tűnjön föl számunkra. Vá-lalkozásunk egyszerre igyekszik a maga szószerintiségében megközelíteni Puskás Ferenc nevezetes mondását („mindig a futballpályán jártam, engem több más nem érdekelt”), vagyis a futballtörténészek bevett fogalmait, a *játékrendszert* és *taktikát* használva elhelyezni az Aranycsapat *játékát* a labdarúgás históriájában (előzmé-nyek és hatástörténet), és föltérképezni azokat az emlékezetpolitikai mecha-nizmusokat, amelyek a Rákosi- és a Kádár-rendszerben alakították a csaphoz kötődő szimbolikus jelentéstartalmakat.

György Péter **Youtube, NAVA - a hiány helyei**

Arról szeretnék beszélni, hogy miért tűnik a kanonizált magyar kulturális emlékezet-
ipar alkalmatlannak arra, hogy komolyan vegye a populáris kulturális örökséget:
amelynek emlékezete így a sajátos helyzetek során át kerülhet megőrzésre.

Mindenesetre ez a bonyolult mintázatú kulturális mező jól mutatja, hogy a kollektív
emlékezet, a mentalitástörténet, a kortárs kulturális kánonok közötti összefüggések,
kontextusok milyen dinamikus alakulnak, illetve omlanak össze. Arra szeretnék
rámutatni, hogy miként záródik be a populáris kultúra hagyománya egy különös
gettóba: a kánonon kívüliség abszurd helyzetébe. Milyen sorsra jutottak a CD-ki-
adások, a tárgykultúra, stb. Mint jött létre mindebből egy ellen-emlékezet-kultúra,
amelyben a populáris kultúra avantgárd körülmények között jelenik meg: vö. Vályi
Gábor archiválás-módszereit stb.

Horváth Sándor

Az Ügynök meg a Lista. A kollaboráció mint emlékezhely

*mottó: „Megjelent a lista,
Mindenki rajta van,
A zöldségesről nem gondoltam volna!”
Malacka és a Tahó: 1 deka: ZSÍR!. Secret Agent*

Miért nem fogadja be a magyar kollektív emlékezet a szocialista korszakot? A kérdésre adott egyik lehetséges válasz az emlékezet működésének módjában rejlik. Hiszen emlékezni és felejtetni nem csupán tabusítással, elhallgatással, hanem „félrebeszéléssel”, meseszövevél (konfabulációval) is lehet. Ebbe a körbe sorolom a magyar társadalom kollaborációjáról kialakult egyik legnépszerűbb téma, a III/3-as ügynökök és listáik körül kialakult vitákat, amelyeknek immár a populáris kultúrában is megtalálható a lenyomata.

A romantikus és messianisztikus elbeszélismódot követő, „ön-sorsrontó” magyar önkép ideális táptalajra lelt az ügynökügyekben, egyúttal lehetőséget teremtett a szocialista korszakkal kapcsolatos meseszövevélre is. Mintha „az ügynökök” kapták volna azt a szerepet, hogy vezekeljének a társadalom kollaborációval együtt járó tetteiért. Előadásom az ügynökkérdésben született különböző történelmi, irodalmi, könnyűzenei, filmipari, publicisztikai és képzőművészeti populáris reprezentációk vizsgálatával arra tesz kísérletet, hogy érthetőbbé tegye ezt a folyamatot.

Kálai Sándor

„Rejtő Jenő” mint emlékezhely

A hazai tömegkultúra ikonjának számító Rejtő Jenő művei a rendszerváltás óta összkiadásban is megjelentek, a szerzőről három városban (ezek egyike Budapest) utcát neveztek el, születésének századik évfordulóját kiállítással ünnepelték, ugyan-ezen alkalomból Rejtőt ábrázoló bélyeg és emlékérem is készült, szülőházának falán emléktábla található, rajongói pedig évek óta Rejtő-szobrot szeretnének állíttatni. A fentiek ékesen bizonyítják, hogy a sokak által ponyvaíróként elkönyvelt szerző a magyar kulturális emlékezet része.

Az előadás abból a feltevésből indul ki, hogy „Rejtő Jenő” sajátos emlékezhellyé vált, s ebben a folyamatban jól elkülöníthető két szakasz: a Kádár-kor és a rendszerváltás utáni időszak. „Rejtő Jenő” egy olyan csomópont, amelyet a (kezdetben szóban terjedő, majd írásban is rögzített) legendákon alapuló életrajz(ok), a művek és azok transzmediatikus változatai körül szerveződő diskurzusok hoznak létre. Az időről időre átalakuló „Rejtő Jenő”-diskurzus feltérképezése az emlékezés, a felejtés, a manipuláció vagy éppen az elfojtás mechanizmusairól is számot ad.

Marcsek György

A tanú című film mint emlékezhely

Előadásomban Bacsó Péter *A tanú* című filmjét mint emlékezhelyet kísérem meg bemutatni. A film keletkezésének és betiltásának története, az 1979-es nyilvános bemutató után kialakult sikere, kultuszfilmmé válása jól ismert és dokumentált. Az alkotás napjainkig megőrzött népszerűsége nem egyedülálló a Kádár-kor filmjeit tekintve, de mindenképpen sajátos.

A film egyszerre három korszak emlékezetét prezentálja: egyedi művészi megoldásaival és tematikájával a Rákosi-korszakot; egy nézőpontból tematizálja az 50-es éveknek a Szlási-korszakhoz és annak szereplőihez fűződő viszonyát; beszédmódja, filmes megoldásai, betiltása és kivágott jelenetei, fogadtatása pedig a Kádár-korszak kultúrpolitikai feltételeire és nyilvánosságára világítanak rá. Mindezekből kiindulva az előadás felvázolja az emlékezhely szerkezetét is, nem megfélemlítve a hordozó mediális összefüggéseiről.

Oláh Szabolcs

Konzum és közöny. Reklám és emlékezetpolitika az 1980-as években

A 2000-es évek második felében a videómegosztó oldalaknak köszönhetően a szocialista reklámfilmek reneszánszukat élik a most tízen-húszon éves korosztály tagjai között is: ők bizarr retro érzéssel tekintenek vissza egy korszakra, melyben meg sem születtek még. De a támogatott reklámpiar termékei a korszakot átélteknél is személyes és kollektív emlékezetéből is *nehezen kopnak ki*. Ha váratlanul felidéződik egy szövegtörredék – például: „Én vagyok a Skála kópé...” vagy „milyen jól kijövök, ha bemegyek” –, akkor *kéretlenül is pontosan* lehívódik emlékezetünkben a reklámfilm fülbemászó zenéje és megjelenik előttünk a képi világa. Persze a film jelfolyamata ma már többnyire egyszerűnek hat, mert akkoriban költségvetési és strukturális okokból a legtöbb reklámnak egy jó gegből kellett állnia. Az előadásban az akkori reklámfilmek jelfolyamatát vizsgálom: a megalkotottság ma is észlelhető technológiai-materiális és jelentő mozzanataira összpontosítok.

Visszanézve e reklámfilmeket, azt kell mondanom, nem örömdetemes látni, milyen jelen- és jövőképet kínáltak fel akkor nekem, gyermeknek, kamasznak, majd fiatalembernek. Jóllehet – ám éppen ebben állt a szocialista reklám kíméletlen hazugsága – esztétikai vonzerejével akkor sikeresen terelte el a figyelmemet arról, hogy a – számomra, családom számára akkor alig elérhető – fogyasztási javak toladó felkínálása a múlttal való számvetésről beszélt le minden álló nap, minden este. S ha a reklámfilmeknek az erre a felejtéspolitikára irányuló reflexiója esetenként – (?) – tetten is érhető, bumfordi humorosságát e szpotoknak ma már nehezen bírom el. A reklámfilmekben felkínált identitásképzés esztétikailag ugyan utalt komolyan vehetőségének határaitra, de ettől a hatalom eszközeként csupán torzá és hazuggá vált, de ironikussá távolról sem.

A szocialista reklám az irányított emlékezetpolitika része volt: a reklámfilmek kikényszerített identitáskonstrukciókat közvetítettek, s ráadásul nagyon hatékonyan. Akkoriban úgy mondták: „az egész város erről beszél”. Mert a jól eltalált, ötletes reklám esetében a rím, a ritmus, a dallam, a harmónia és a kép szuggesztívója túlcsaphat az ész és az intellektus mérlegelésein: a hatás alól akkor sem tudta csak úgy kivonni magát az ember, s ezek a reklámok az emlékezetből időközben sem töröltek ki egészen. Ám ezek a reklámfilmek a szocializmusban a párt által megkövetelt szigorú kontroll alatt álltak és a cenzúra által jóváhagyott identitáskínálatokat közvetítettek. A szocialista reklám magyar emlékezeti hely. A reklám *materiálisan* hordozza a társadalmi emlékezetet. A reklám által a társadalomba bevezetett, az egyéni és a közösségi emlékezetbe bevésített kép viszont *immateriális emlékezhely*. Mert a fogyasztási cikk ugyan funkcionális igényt elégít ki, de a reklámfilm a társadalmi élet színterein társas igényeket vezet be, olyanokat is, amelyekre önmagunktól nem vágytunk volna, de esztétikai csáberejének nem állt módunkban ellene állani, s így immateriális létezőként befolyásolta ittlétünket is, s nem csupán a fogyasztásunkat.

Van a vizsgálatnak általánosabb médiaelméleti mozzanata is. A reklámkommunikációban az emberi test reprezentációja, a közösségek megjelenítése, a tér és a láthatóság különböző zónái szimbolikusak: a reklám mindig azonosulásra kínál fel valamit, ami e jelfolyamaton kívül materiálisan nem adott, de a reklámban érzékileg megragadható, esztétikailag vonzó formát nyer, társadalmilag és kulturálisan erősen elkötelező jelentőséghez jut.

Orbán Katalin

„D.e.: Olvastam a Sándor Mátyást. Később a rádiót hallgattam” – az 56-os gyereknaplók médiumai

Kovács Jancsi és Csics Gyula könyvformátumban és – az utóbbi esetében – elektronikusan is közzétett, illetve filmadaptációban feldolgozott gyerekkori naplói az 1956-os forradalom és azt követő időszak budapesti eseményeit rögzítik: részben a két józsefvárosi szomszédgyerek személyes élményei, részben a hozzájuk eljutó információk alapján.

A naplóműfaj lényegéhez tartozik a személyes és a nyilvános kapcsolata, ami itt a személyes emlékezet és történelem kapcsolataként jelenik meg, mégpedig a Történelemmel párba állított gyerektapasztalat, -nézőpont és -értelmezés szűkössége, léptékkülönbsége miatt hangsúlyozott formában. Ebben a kapcsolatrendszerben fontos szerepet játszanak a naplókban megjelenő különféle médiumok (a könyv illetve a nyomtatott sajtó és a rádió). Másrészt az emlékezet és az emlékezhelyek szempontjából – például a diszkurzív és anyagi jelleg vagy a textuális és képi rögzítés tekintetében – fontos különbségek mutatkoznak a naplók különféle médiumokban hozzáférhető (pl. hasonmás és nyomtatott, analóg és digitális) változatai között is.

Réti Zsófia

A 6:3-tól a 0:6-ig. Közösség és emlékezet a nyolcvanas évek magyar futballjában

Az előadás az 1986-os mexikói futball-világbajnokságon a szovjetek ellen elszenvedett 0:6-os vereséget vizsgálja. Illetve azt is kérdésként teszi fel, hogy milyen szociokulturális rétegek számára és milyen médiumokon keresztül épült fel ez az esemény az emlékezet lehetséges helyeként.

2011-ben ugyanis a meccs huszonötödik évfordulójához kötődő rendezvények és megemlékezések újraértik azt a hagyományos vesztes-narratívát, mely a magyar futballtörténetet most igazán jellemzi – ezzel egyszerre módosítja a meccs emlékezetét, ugyanakkor ki is emeli az átlagos sportesemények köréből. A mediális reprezentáció tekintetében a mérkőzést tárgyaló kortárs szövegek javarészt blogokon és internetes hírportálokon jelennek meg (szemben például az Aranycsapat-mítosszal, ami gyakorlatilag minden médiumban megtalálható), s mindez nagymértékben hatással van arra, hogy milyen intenzitású emlékezési eljárások jönnek létre az eseménnyel kapcsolatban – ezáltal azt is magyarázzák, hogy miért (nem) képes az irapuatói mérkőzés emlékezhelyként működni.

Valuch Tibor

„Fabulon, Sokol-rádió, Trabant”.

A közelmúlt tárgyi kultúrája és az emlékezet

A 20. század utolsó harmadában a tárgyi kultúra a fogyasztás valóságos és szimbolikus elemeként egyre fontosabbá vált a magyar társadalom különböző csoportjai, különböző társadalmi helyzetben lévő tagjai számára.

Előadásomban tárgyfotók és plakátok elemzése, bemutatása révén ennek a tárgyvilágnak a fontosabb jellemzőit, a késő Kádár-korszakban betöltött szerepét, közgondolkodásra gyakorolt hatását vizsgálom, választ keresve arra a kérdésre is, miért értékelődött fel napjainkban a retro-érzés, mivel magyarázható, miként értelmezhető napjaink közgondolkodásában e korszak emlékezetének átalakulása.

TÁRGYI KULTÚRA

TV-REKLÁM

TELEREGÉNY

NAVA

REJTŐ JENŐ

KÉPREGÉNY

